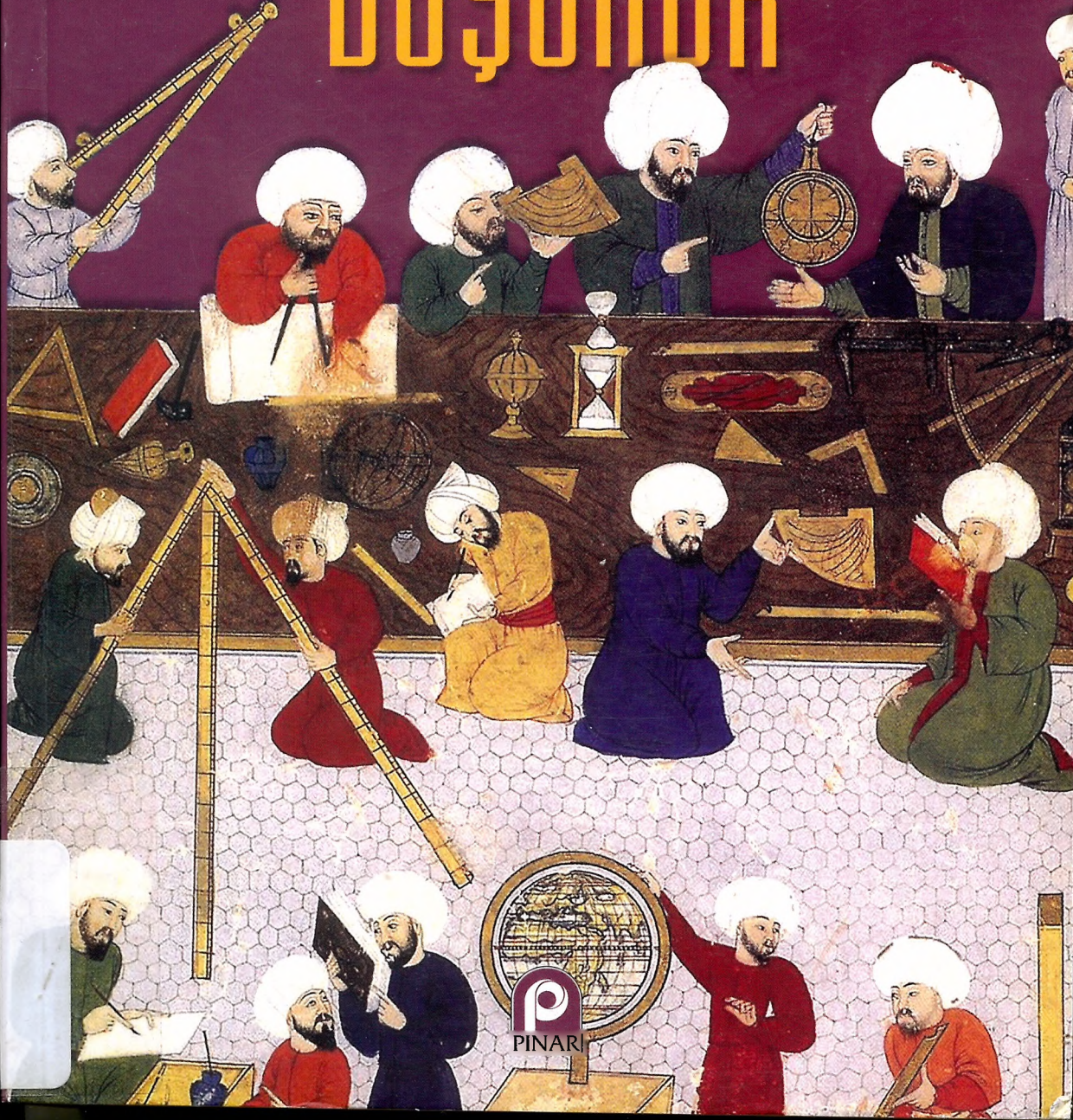

EDITÖR
MUSTAFA TEKİN

ELİ MÜSLÜMAN DÜŞÜNÜR

Pınar Yayınları
Alemdar Mah. Çatalçeşme Sok. Defne Han
No: 27/15 Cağaloğlu-Istanbul
Tel: 0212 520 98 90 Fax: 0212 527 06 77
bilgi@pinarayinlari.com
www.pinarayinlari.com
Yayınevi Sertifika No: 22787

Elli Müslüman Düşünür
EDİTÖR: Mustafa TEKİN

Copyright 2015 © Pınar Yayınları
İsbn 978-975-352-426-1

Pınar Yayınları • 370
Başvuru:2

1. Baskı 2016, İstanbul

KAPAK Tekin Öztürk
SAYFA DÜZENİ Projesanat

BASKI Step Ajans
Demirkapı, Bosna Cad. No:11 Bağcılar/Istanbul
Tel: 0212 446 8846
Matbaa Sertifika No: 12266

FARABİ (870-950)

KADİR CANATAN

Farabi, Müslüman dünyada felsefi düşünce içinde önemli bir yeri olan ve bu nedenle de "İkinci Muallim" (Muallim-i Sani) olarak adlandırılmış bir Müslüman filozoftur. Bu lakap, onun felsefi çizgisi hakkında bir fikir vermektedir. Felsefe tarihinde Aristo, "Birinci Muallim" olarak anıldığına göre, Farabi onun izinde olan bir filozoftur. Adını, Türkistan bölgesinde Farab yakınındaki Vesic bölgesinde doğmasına nisbetle (Farablı anlamında) almıştır. Tam adı, Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluk'tur. Künyesi, Ebu Nasr; lakabı ise Farabi'dir.

Eğitim ve ilim kariyerinde babasının mesleği önemli bir rol oynamıştır. Sade bir aileden gelen Farabi, asker olan babasıyla daha küçük yaşlarda Bağdat'a gitme fırsatı bulmuş ve burada Arapça ve nahiv (dil bilgisi) yanında mantık, felsefe ve tıp öğrenimi görmüştür. Çok gezmiş ve yolculuk yapmış olan Farabi, daha sonraki evrelerde Dimaşk ve Halep'te yaşamıştır. Seyfuddevle el-Hamdani'nin sarayında da bulunmuş, ancak siyasete pek ilgi göstermemiştir. Okuma, öğrenme ve yazma amacıyla insanlardan uzak durmaya çalışmıştır. Çağının pek çok dillerini bildiği söylenmekle birlikte, en iyi bildiği diller Arapça, Farsça ve Türkçe'dir. Müziğe olan ilgisi teorik bilgiyle sınırlı kalmamış, bazı çalgıları da çalışıyordu. Kanun çalgısını onun icat ettiği bilinmektedir.

Farabi, siyasi çözümler, fitne ve desiselerle belirginleşen bir çağda, ikinci Abbasi halifeliği sırasında yaşamıştır. Belki de çağının bu tabiatı, onun siyasete uzak kalmasına sebep olmuştur. Zühd hayatını tercih etmiş ve Seyfuddevle'den sadece ihtiyacını giderecek kadar yardım almıştır. Bir bahçede bekçi olarak çalışmış ve gece yanan kandillerin ışığında okuyup-yazarak gecelerini uykusuz geçirmiştir.

Farabi, çeviri ve telif olmak üzere farklı alanlarda pek çok eser vermiştir. Pek çok Yunanca kitabı, özellikle de Aristo ve Platon'un yazdıklarını çevirmiştir. Bir yandan Aristo ve Platon'un görüşlerini uyumlaştırmaya çalışırken diğer yandan da Yunan ve İslâm düşüncelerini de uzlaştırmayı amaçlamıştır. Elde kalan eserleri az olan Farabi, ilahiyat, metafizik, din bilimleri (fıkıh ve kelam), tabiiyat, kimya, matematik, astronomi, mantık, sosyal düşünce, müzik ve siyaset alanlarında eserler yazmıştır. Pek çok eserinde "mutluluk" (saadet) meselesini ele aldığından "Mutluluk filozofu" olarak tanınmıştır.

Farabi'nin eserlerini mantık ve felsefi bilimler olarak iki gruba ayırmak mümkündür. Mantık, felsefi düşünüşün kurallarını ortaya koyan ve dolayısıyla bir nevi metodolojisini oluşturan bir bilimdir. Bu alandaki eserleri ya şerh ya da özetler

şeklinde olup Aristo'nun Organon eserinin muhtelif kısımlarıyla ilgilidir. Felsefi eserleri ise fizik, matematik, ahlak, metafizik, ahlak ve siyasetle ilgilidir. Bu alandaki eserlerinin çoğu elimizdedir ve onun felsefesinin muhtelif boyutları hakkında açık seçik fikir verir.

Farabi, görünüşte Aristo'ya sadık bir bilimler sınıflandırması yapar. Önce bilimleri teorik ve pratik diye ikiye ayırır. Birinciler mantık, doğa bilimleri, metafiziktir. İkinciler ise ahlak ve siyasettir. Fakat Aristo'dan farklı olarak üçüncü bir zümre birinciyi tamamlar: Bunlar da matematik ve müziktir (Ülken, 1993: 70).

Farabi'nin eserlerinin hatırı sayılır bir bölümü mantıkla ilgili olup Aristoteles'in Organon'un zamanın Arap âlimleri arasında bilinen nüshasının açıklamasına ayrılmıştır. Ona göre "Mantık ilminin, ona uyulduğu takdirde zihni ıslah edebilecek ve insanı, hakikate giden doğru yola yöneltip hataya düşme tehlikesinden kurtaracak genel kaideleri gösterir." (Medkur, 1990: 72). Dilde gramer, şiirde vezin ne ise, mantığın da düşünme ile ilgisi olur. Doğru düşünmenin yollarını öğretir ve insanı hatalardan korur. Felsefe yapmanın yolu, sağlıklı ve mantıklı düşündürmektir.

Düşünülür şeylerin kanunlarını araştırmak mantığın temel konusudur. Bunlar sekiz başlık altında sınıflandırılır: 1- Kategoriler, 2- Yorumlar, 3- Kıyas, 4- Burhan, 5-Cedel, 6-Safsata, 7-Hitabet ve 8- Şiir. Bunların hepsi mantığın gayelerini teşkil etseler de dördüncü kısım (Burhan ya da İspatlama) hepsinden önemli ve en değerlisidir (Medkur, 1990: 73). Farabi'nin mantığa katkısı iki yönlü olmuştur. Evvela Aristo'nun mantığını Arapça konuşulan çevrede tanıtmış ve anlaşılır bir dille anlatmıştır. İkinci olarak mantıktaki akıl yürütmenin beş sınıfa ayrılmasının temellerini ortaya koymuştur. Buna göre akıl yürütme kesinliğe götürüyorsa burhani, kesinliğe benzer bir anlayışa götürüyorsa diyalektik, yanlışlıkla kesinliğe yakın sonuçlara iletiyorsa safsata, muhtemel fikirlere yöneltiyorsa hitabi, ruha zevk veya acı veren hayallere sevk ediyorsa şiirseldir. Bu farklı türden akıl yürütme biçimleri şartlara ve dinleyenlerin seviyesine göre kullanılır. Filozoflar ve âlimler burhani akıl yürütmeyi, ilahiyatçılar yalnızca diyalektik (cedeli) kıyası, siyaset adamları hitabete dayalı kıyası kullanırlar. Farabi gerçekçi olduğu için halka ve kitlelere hitap ederken burhani kıyası kullanmanın saçma olduğunu söylemektedir (Medkur, 1990: 73-74).

Uzlaştırıcı Spritüalizmi

Farabi'nin öğretisi varlığı ikiye (zorunlu ve mümkün varlık) bölse de uzlaştırıcı bir spritüalizmdir. Bir başka deyişle monizme ve "vahdet-i vücud"a yakındır. Âlemin ilkesini manevi sayar ve bütün maddi olayları manevi ve ruhi ilkelere indirger. Metafizik ve fizik/doğa görüşünde birlikçi olduğu kadar determinizmden yanadır. Aristo mantığının "birden bir çıkar" kuralına dayanarak birden çokluğu çıkaran "sudür teorisi"ne inanmıştır. Farabi metafiziğine üç düşünce hâkimdir:

- 1) Aristo'da Allah âlemin merkezidir ve maddeye şekil verir. Farabi'de tersine, madde ile Allah arasında ikilik kaldırılmıştır. Madde zorunluluğunu Allah'tan alır.
- 2) Aristo'da Allah ilk hareket ettiricidir ve maddeye mekânîk olarak etki eder. Farabi, bu teoriyi tamamen değiştirir ve aynı ilke ile metafiziği ve fiziği açık-

lamak ister. Bu teorilerle Spinoza'ya öncülük eder ve tek, zorunlu ve sonsuz bir cevher teorisine zemin hazırlar.

- 3) Aristo'da Allah bilmeden, mekânîk bir surette, yalnız güzel ve iyi kurallara göre etki eder. Farabi, Allah'ın bilinçle etki ettiğini, bilgisinin determinizmi ifade ettiğini söyler (Ülken, 1993:74).

Farabi'ye göre tümel akıl Allah'tan çıkan ilk yaratıktır. Sudûr yoluyla Allah'tan evrene derece derece inilir. Başka bir deyişle Tanrı bir nevi taşma yoluyla kendinden başka varlıkları yaratır.

Farabi, psikolojide metafizik ve tasavvufa bağlıdır. Meydana gelen her şeyin bir nedeni vardır. Âlemde bu kuralın dışında bir kural yoktur. İnsan, sebepsiz ve saiksiz bir şey yapamaz ve isteyemez. Nedenler birbirine o kadar bağlıdır ki, başlangıç olan ilk nedene ulaşırlar. Kısacası insanda iradeye ait her ne varsa öncesiz ve sonsuz nedenlerden ileri gelir.

Ruh, insan doğasının aynasıdır, akıl onun ışığıdır. Akledilir şekiller bir Allah vergisi ile ruha akseder. Bu aksi sağlamak için ruhu her türlü pastan temizlemek gerekir. Aslında tasavvufun yolu olan bu çizgiden Farabi bilgi teorisine giden bir yol bulur. Farabi'de psikoloji tasavvufla başlar, tasavvufla sona eder. Âlem, büyük âlem, insan ise küçük âlemdir.

Farabi, ahlak kuramında mistik ve idealist; siyaset görüşlerinde ise ütöpiktir. İnsan ahlaki bir varlık olarak erdem denilen kendi başına iyiliği gerçekleştirmek için bilinçli bir seçim yapmalı ve bu seçiminde kararlı olmalıdır. Baskı altında ya da geçici olarak yapılan eylemler insanı mutlu etmez. Mutlu olmak için eylemler özerkçe yapılmalıdır.

Siyaset ve toplum konusunda birçok eserler yazmıştır: *Medinetü'l-Fazıla* (İdeal Devlet), *Tahsilü's-Saadet* (Mutluluğu Kazanma), *es-Siyasetü'l-Medeniyye* (Medeni Siyaset), *Fusul al-Madani* (Siyaset Felsefesine Dair Görüşler) ve *Cevami'üs-Siyaset* (Bütün Yönleriyle Siyaset). Özellikle *Medinetü'l-Fazıla* ve *Medeni Siyaset*, onun en önemli metinleridir. Tüm bu eserlerinde Farabi, siyaset ve topluma ilişkin olarak normatif görüşlerini vermektedir. Gerek eserlerinin başlıkları, gerekse içerikleri onun Platon'dan etkilendiğini açıkça göstermektedir.

Temelde bir varlık ve mutluluk filozofu olan Farabi, sosyolojide yöntem olarak olandan ziyade olması gerekenle ilgilenmektedir. Bu yaklaşım onu, zaman zaman gerçeklerden uzak bir ütöpist olmaya yöneltmiştir. Fakat bu eğilim onun daha çok metafizik ile fizik dünya arasında kurduğu bağıntıdan kaynaklanmaktadır. O, olması gereken şeyleri hayal etmemiştir, metafizik sisteminin sonuçları doğrultusunda bir toplum ve siyaset felsefesi yapmıştır.

Siyasete İlişkin Görüşleri, Âlem ve Toplum Tasavvuru

Farabi, toplum ve siyasete ilişkin görüşlerini açıkladığı ünlü "İdeal Devlet" (El-Medinetü'l-Fazıla) adlı yapıtına başlarken, modern okuyucuya oldukça yabancı gelen bir yöntemle giriş yapar. Toplumbilim ve siyasetbilimden ziyade, teoloji ve varlıkbilimi ilgilendiren meseleleri öncelikli olarak ele alır. Bu meseleler, kitabın yarısından fazlasını kapsar. Yapıtını konularına göre üç bölüme ayırabiliriz. İlk bölümde

Farabi, varlık ya da metafizik hakkındaki görüşlerini açıklar. İkinci bölümde, insan hakkındaki görüşlerini ortaya koyar. Üçüncü ve son bölümde ise, asıl konuya, yani toplum ve devlet meselelerine girer. Bu tür bir sınıflandırma ilk etapta okuyucuya garip ve şaşırtıcı gelir. Oysa Farabi'nin antropolojik ve sosyolojik görüşleri, bağlı bulunduğu Yeni Platoncu düşünce geleneği içinde ele alınırsa ilk bölüm, beklentilerin dışında, garip ve hatta sıkıcı olmanın ötesinde onun insan, toplum ve siyasete değin düşüncelerinin temelini oluşturur. Başka bir deyişle sonraki bölümde ele aldığı konular, bu ilk bölümün ışığında kavranmalıdır. Öyleyse denebilir ki bu ilk bölüm anlaşılmadan sonraki bölümler anlaşılabilir.

Farabi'nin kozmolojik çizelgesinde insan, ay-altı âlemin tepesinde yerini almaktadır. İnsan, kendisinden aşağıdaki varlık kategorileri açısından üstün bir konuma sahiptir. Ay-üstü varlık düzeniyle, ay-altı varlık düzeninin tam geçiş noktasında durmaktadır. Bu pozisyon, insana çifte bir konum sağlamaktadır. O, bir taraftan Faal Akıl yoluyla ay-üstü âlemle ilişki kurma imkânlarına sahip olduğu gibi, diğer taraftan da ay-altı âlemin bir parçası olarak, bu âleme hükmeden doğum ve ölüm gibi oluş ve bozulma yasalarına tabidir. Fakat her şeye rağmen o, ay-altı âlemde mutluluğun en yüksek biçimine ulaşma şansına sahip tek varlıktır.

Farabi'ye göre insan, ruhsal ve fiziksel yetilere sahip bir varlıktır. İnsanın bu farklı boyutları arasında bir ayrılık ve zıtlık değil, tam bir uyum ve bütünlük vardır. Dolayısıyla insan, tesadüfen bir araya gelmiş unsurların mekânîk bir toplamı değildir.

Farabi, Yeni Platoncu modele uygun olarak insanı hiyerarşik olarak üç katmandan oluşan bir yapı olarak tasarlar. Buna göre insan, ruhsal ve fiziksel kuvvetleriyle ya da organlarıyla bir kesret dünyasıdır, ancak insandaki bu farklı ruhsal ve bedensel kuvvetleri yöneten merkezi kalp ve onun yardımcısıyla bu kesret, bir düzen ve birliğe kavuşmaktadır. Burada Kalp, metafiziğin temeli olan ilk Neden'e; yardımcısı ve aracısı olan Beyin, On Akla; farklı ruhsal ve bedensel kuvvetler ise bir kesret denizi olan Ay-altı âlemine karşılıktır. Demek ki kozmolojik düzenin bir benzeri insanda da mevcuttur.

Toplum hakkındaki düşüncelerini anlatırken, insan bedenini analogik bir malzeme olarak kullanır. Bu analogi, onun toplumsal yapıdaki mertebeleri anlatmasına imkân sağlar. Buradan hareketle konuyu, her şeyin adeta etrafında döndüğü "toplumsal önderlik" meselesine getirir. Toplumsal önderin özelliklerini uzun uzadıya saydıktan sonra farklı "toplum tipleri"ni inceler. Çeşitli toplum tipleri ve bunların özellikleri kitapta oldukça geniş bir yer tutar.

Sosyolojinin temel sorularından biri olan "Toplumsal yaşam nasıl oluşmaktadır?" sorusuna Farabi, insanın tabiatına ilişkin düşüncelerden hareketle bir cevap vermektedir. İnsan, tabiatı gereği sosyal bir yaratıktır. Onun sosyal bir yaratık olmasını ise, biri zorunlu diğeri ideal iki faktör belirlemektedir. İlk noktada Farabi, şunları söylemektedir:

Her insan kendi yaşamını devam ettirmek için birçok şeye muhtaç olan bir yaratılışla (fıtra) varlığa gelmiştir. Onun bu şeylerin hepsini tek başına sağlaması mümkün değildir. Tersine bunun için o, her biri kendisinin özel bir ihtiyacını karşılayacak birçok insana muhtaçtır. Her insan bir başka insanla ilgili olarak bu durumdadır. (Farabi, 1997: 99).

Demek ki insan, yaşamak için başkalarına bağımlıdır ve tek başına yapamaz. Farabi, bu zorunluluğu bir başka şeyle de ilişkili kılmaktadır. O da insanın mükemmelle ulaşma çabasıdır. "Bundan dolayı insan sahip olduğu tabii yaratılışının kendisine verilmesinin gayesi olan mükemmelliğe ancak birbirleriyle yardımlaşan birçok insanın biraraya gelmesiyle ulaşabilir. Bu insanlardan her biri sözü edilen insanın özel bir ihtiyacını karşılar. Toplum bütününe bu katkısı sonucunda herkesin varlığını devam ettirmek ve mükemmelliğe erişmek için muhtaç olduğu şeyler sağlanmış olur." (Farabi, 1997: 99-100). Demek ki insan, bir yandan yaşamını devam ettirmek için gereksinimi olan ihtiyaçlarını karşılamak, diğer yandan da mükemmelliğe erişmek için uygun koşulları oluşturmak için birbirine muhtaçtır ve insanlararası bu bağımlılık ilişkisi, insanları birlikte yaşamaya ve yardımlaşmaya sürükler. İhtiyaçların temelinde "içgüdüler"; mükemmelliğe erişme arzusunun temelinde ise "idealler" vardır. İşte, bu iki temel etken, "toplum" dediğimiz "bir arada yaşama" olgusunu ortaya çıkarır.

Farabi'ye göre toplumları ölçeklerine göre üçe ayırmak mümkündür:

Mükemmel toplumlar, büyük, orta ve küçük olmak üzere üç çeşittir. Büyük toplum, oturulabilir dünyanın bütününde bütün milletlerin biraraya gelmesidir. Orta toplum, oturulabilir dünyanın bir parçasında tek bir milletin bir araya gelmesidir. Küçük toplum herhangi bir milletin oturduğu topraklar üzerinde tek bir şehir halkının biraraya gelmesidir. (Farabi, 1997:100).

Bu sıralama, Farabi'nin toplumları büyükten küçüğe doğru yaptığı bir sıralamadır. Farabi, tersinden başladığında mahalle, sokak ve köy gibi küçük birimlerin eksik toplum olduğunu söyler; bunlar, şehir için vardır ve onu tamamlayıcı niteliktedirler. Nasıl köy şehir içinse, şehir de millet/tüm toplum içindir. Tüm milletler ise, evrensel toplumu meydana getirirler. Görüldüğü gibi Farabi, her şeyi entegral bir yapı olarak ele alır ve her birimi, bir başka birimin işlevi için zorunlu görür.

Farabi, erdemli/mükemmel bir toplumu sağlıklı bir bedene benzetir. Bu analogi, onun toplum hakkındaki temel görüşleri hakkında da bize yeterli bir fikir verir:

Erdemli, mükemmel şehir, organları canlı varlığın hayatını tam kılmak ve onu bu durumda tutmak için birbirleriyle yardımlaşan tam ve sağlıklı bir bedene benzer. Şimdi bedeninin organları birbirinden farklı ve bu organların tabii yaradılışları da birbirinden üstündür. Onlar içinde amir bir organ (kalp) ve mertebe bakımından bu amir organa yakın olan organlar vardır... işte bu aynı durum şehir için de geçerlidir. Onun da parçaları yaratılış bakımından birbirinden farklı ve bu parçaların tabii istidatları birbirinden üstündür. Şehirde de amir olan bir insan ve mertebeleri bu insana yakın olan başka insanlar vardır. Bu insanların herbiri, kendileriyle bu amirin amacına uygun olarak fiilde buldukları bir istidat ve melekeye sahiptir. Bu insanlar mertebe bakımından birinci sıradadırlar. Bu insanların altında, onların amaçlarına uygun olarak fiillerini gerçekleştiren başka insanlar gelir ki onlar da ikinci sıradadırlar. (Farabi, 1997:101-102).

Nasıl insan bedeninde bir hiyerarşi varsa, toplumda da bu tür bir hiyerarşi vardır. Hiyerarşi, toplumsal merdivenin doruk noktasında yer alan liderden (devlet başkanı) başlar ve toplumun en alt katmanlarına kadar iner. Bu sıradüzeninde, her alttaki katman üstekine hizmet eder ve böylece tüm sistem liderin gösterdiği hedef doğrultusunda işler.

Toplumsal önderlik, Farabi sosyolojisinin en merkezi meselesidir. Onun sosyolojisinin dayandığı esaslar açısından bakıldığında, bunu doğal karşılamak gerekir. Çünkü toplum, ona göre evren ve insan bedeninde ifadesini bulan tabii kozmik düzenin bir izdüşümüdür. Bu sebeple Farabi, önderlik meselesini bu varlık kategorileriyle analogiler kurarak tasvir eder.

İdeal Bir Yöneticinin Vasıfları

Farabi'ye göre erdemli şehrin yöneticisi (yani olmasını arzu ettiği toplumun lideri) sıradan bir insan olamaz. Yöneticilik veya liderlik iki şeyle olur. 1) Lider, yaratılış ve tabiatı bakımından yetenekli olmalıdır; 2) Yöneticilikle ilgili iradi meleke ve tutumları kazanmış olmalıdır. Farabi, "Lider, olunmaz; liderlik doğuştandır" tezine katılmakla birlikte, liderin yetişmesini de zorunlu görür. Ama eğer kişide doğuştan gelen yetenekler yoksa liderlik öğrenilecek şey değildir. Dolayısıyla ilk özellik, liderliğin temelidir.

Farabi'nin yukarıda bahsettiği türden bir liderliğe ya da yöneticiliğe herkes ulaşamaz. Bu duruma ancak kişiliğinde doğuştan sahip olduğu on iki tabii özelliği birleştiren bir insan ulaşabilir. Farabi, bu özellikleri şu şekilde sıralamaktadır (Farabi, 1997:108):

- 1) Tam ve eksiksiz bir bedene (organlara) sahip olmalıdır;
- 2) Anlama düzeyi ve idraki yüksek olmalıdır;
- 3) Duyumsadığı şeyleri hafızasında kaydetme yeteneğine sahip olmalı ve hiçbir şeyi unutmamalıdır;
- 4) Uyanık ve çok zeki olmalıdır;
- 5) Güzel ifade ve konuşma yeteneğine sahip olmalıdır;
- 6) Bilgi edinmeyi ve öğrenmeyi sevmelidir;
- 7) Tabiatı gereği doğruyu ve doğru insanları sevmelidir;
- 8) içgüdüsel arzular ve nefsin sevdiği şeylerden kaçınmalıdır;
- 9) Yüksek ruhlu ve sağduyu sahibi olmalıdır;
- 10) Dünyevi maddelere değer vermemelidir;
- 11) Tabiatı gereği adil olmalı ve adil kişileri sevmelidir;
- 12) İlerde yapılması gerekenler konusunda azimli ve kararlı olmalıdır.

Farabi, bu özelliklerin her zaman tek bir kişide bulunmasının mümkün olmadığını farkındadır. Bu tür kişiler, her çağda bir kez dünyaya gelirler. Bu noktada o ütöpik değildir. İdeal bir yöneticide bu özellikleri öngörse de, bunun mümkün olmadığı zamanlar için daha reel çözümler önermektedir. Hatta bu noktada bir değil, en az üç alternatiften söz etmektedir. İlk alternatif şudur: Eğer bir kişide ideal yöneticide olması gereken özelliklerin en az altısı ya da beşi bulunuyorsa bu kişi yönetici olmalıdır. Bu da mevcut olmazsa, biri sadece filozof olan, diğeri de geri kalan şartları yerine getiren iki kişi yönetici olurlar. Bu da mümkün değilse, Farabi son olarak bu özellikleri üzerinde taşıyan farklı insanların bir grup olarak hep birlikte "en üstün yöneticiler" olarak görev yapabileceklerini söyler. Bu yönetim, bir nevi "seçkinler yönetimi"dir.

Farabi, toplumları ölçek bazında yapılan bir sınıflandırmayla yetinmez. Bunun yanında, toplumları "erdemli toplumlar" ve "erdemli toplumun karşıtları" şeklinde

başka bir sınıflandırmaya tabii tutar. Toplumlar hakkındaki normatif görüşlerini de asıl burada ortaya koyar. İlk sınıflandırmada nisbeten objektif kalan Farabi, bu ikinci sınıflandırmasında ideolojik bir tavır ortaya koyar.

İkinci sınıflandırmanın ölçütü, “erdem” ve “mutluluk”tur. Bu temelde yapılan bir ayırımın ne anlama geldiğini anlamak için önce onun “erdemli toplum” konusundaki görüşlerine bakmakta fayda var. Erdemli toplumun amacı mutluluktur. Erdemli toplum, mutluluğu elde etmede yardımlaşan bir toplumdur. Mutluluk en yüce gayedir. “Mutluluk, mutlak iyiliktir. Mutluluğa erişmede ve ulaşmada yararı olan her şey, kendinden dolayı değil, mutluluk konusundaki yararından dolayı iyidir” (Mücahid, 1995: 73).

Erdemli Toplumun Düşmanları

Farabi, erdemli toplumda, farklılıkları kabul eder ama bu farklılıklar bütünü de devamı için işlevsel olan şeylerdir. Farklı katmanlar arasında bir çelişki ve çatışma düşünülemez. Eğer bir çatışma varsa, orada bir gaye birliği de yok demektir. Gaye birliği etrafında örgütlenmemiş toplumlar ise, mutluluk ve erdemi yakalayamazlar. İşte, bu tür toplumlara Farabi, “erdemli toplumun karşıtı toplumlar” adını vermektedir. Bunlar tek tip değildir. Erdemli toplumun karşıtlarının dört biçimi vardır:

- 1) Bilgisiz (cahil) toplum;
- 2) Bozuk (fasık) toplum;
- 3) Değişmiş (mubaddala) toplum;
- 4) Sapkın (dalla) toplum.

Bu dörtlü tipolojide, bahsedilen toplumların inanç ve fikirleri yanında fiili tutumları da dikkate alınmaktadır.

Bilgisiz toplumun yurttaşları mutluluğu bilmez. Bu konuda aydınlatılsalar bile buna inanmazlar. Onların iyi bildiği şeyler, ilk etapta ve görünüşte iyi olduğu zannedilen beden sağlığı, zenginlik, şehvi zevkler, insanların kendi arzularının peşinde koşma serbestliği, saygı ve itibar görme gibi hayatta gaye oldukları düşünülen şeylerdir. Bilgisiz toplumun yurttaşları, bunların herbirini mutluluğun kaynağı ve çeşidi olarak görürler. Bunların zıddı olan şeyler, yani hastalık, yoksulluk, zevklerden mahrumiyet, arzulara konulan sınırlamalar, saygı ve itibardan mahrumiyet mutluluğun önünde birer engeldirler. Bilgisiz toplumun fikir ve fiilleri arasında bir uçurum yoktur. inançları ne ise, ona göre yaşarlar.

Bozuk toplum, Farabi'nin ayırt ettiği erdemli olmayan ikinci bir toplum türüdür. Bu toplum, fikirleri ile uygulamaları arasında karşıtlık bulunan tutarsız bir toplumdur. Çünkü fikirleri bakımından erdemli bir topluma benzer, fakat fiilleri itibarıyla bilgisiz toplumdan farksızdır. Bu toplum, henüz yaşadığı gibi düşünme aşamasına gelmemiştir. Bu aşamaya geçtikten sonra “Bozuk toplum”un yerini karakteri “Değişmiş toplum” alır.

Bozuk toplum, şizofrenik bir toplumdur. İnançları ile fiilleri arasındaki çelişki, bu toplumun bireylerinde büyük bir ıstırap yaratır. Fakat çoğu kişi bunun farkında değildir. Çünkü fiili yaşamın içinde olan insan bunun farkına varmaz, fakat bu yaşama belirli mesafeden bakmaya başlanıldığında farkına varılır. Bunu kişiler, ancak yalnızlık anında farkederler. Çektikleri bedbahtlık, mutluluğun zıddıdır.

Değişmiş toplum, geçmişte fikirleri ve fiilleri itibariyle, tıpkı erdemli bir toplum olduğu halde zamanla değişmiş ve farklılaşmış bir toplumdur. Önce yaşamları değişmiştir. Bu aşamada "Bozuk Toplum" haline gelmiştir, ilerleyen bir aşamada ise fikirlerini de yaşam tarzına uygun olarak değiştirmiştir. Demek ki bozulma, önce pratikte başlamakta, sonra da zihinde yankısını bulmaktadır. Değişmiş toplum, bozuk toplumun aksine psikolojik olarak yaşadığı ikilem ve bundan doğan ıstıraptan kurtulmuş olsa da daha büyük bir ıstırapın içine sürüklenmiştir. Bu bakımdan bilgisiz toplumdaki farkı yoktur.

Sapık toplum, Farabi'nin ayırt ettiği erdemli olmayan son toplum türüdür. Bu toplum aslında iyi niyetlidir ve dünyadan sonraki hayatın mutluluğuna erişmeyi amaçlamaktadır ama aziz ve yüce Tanrı fikri ve bundan sonra gelen varlıklar hakkında henüz doğru yolu bulamamıştır. Bu konudaki fikirleri yanlış ve zararlıdır. Bu toplumun yöneticisi, kendisine vahy gelmediği halde geldiğini iddia ederek halkını aldatmaktadır.

Tüm bu erdemli olmayan toplumların, hem yöneticileri hem de halkı erdemli toplumun yöneticilerinin ve halkının zıddı özelliklere sahiptirler. Bundan dolayı Farabi bu toplumları "Erdemli Toplumun Karşıtı Toplamlar" olarak nitelemektedir.

Günümüz sosyolojisinin deyimleriyle konuşacak olursak Farabi, "çatışmacı sosyoloji"nin değil, "harmonik sosyoloji"nin (ya da başka deyişle "işlevsel sosyoloji"nin) temsilcisidir. Ona göre çatışma fiili olarak mevcut olsa bile, aslında toplum; çatışmaların yerini barış ve dengeye bıraktığı bir düzene (kosmoz) kavuşmalıdır. Ona göre düzenin karşıtı kaos'tur. Kaos ise toplumsal yaşam ve bir aradallığın ilkesi olamaz.